

MAGYAR FÖLDÖN MAGYAR KRIMI

- TÖRÖK Lajos. *Detektívtörténet és szocializmus: Fejezetek a Kádár-kori bűnügyi irodalom történetéből*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2024, 210 lap -

DECZKI SAROLTA

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet
tudományos munkatárs

E-mail: deczki.sarolta@atbk.hu

ORCID 0000 0002 6609 8448

■ Talán soha nem volt még ilyen jó korszaka a magyar kriminek, mint az utóbbi másfél évtizedben. Sorra jelennek meg profi munkák, és az intézményesülés folyamata is megindult. Viszonylag új fejlemény ez, hiszen a rendszerváltás utáni időkben a krimi háttérbe szorult, ami minden bizonnyal kapcsolatban van azzal is, hogy ekkor az irodalom egész rendszere átalakult, a műfajok szerkezetétől a könyvkiadásig és az intézményrendszerig. Leslie L. Lawrence (eredeti nevén: Lőrincz L. László) neve említhető ebből a korszakból (aki a nyolcvanas évek óta töretlenül népszerű), az ő könyvei viszont nagy példányszámban keltek el. Ezért is izgalmas kérdés, minek köszönhető a műfaj felfutása, mik a jelenlegi virágkor előzményei, s van-e bármilyen mű kapcsolat a magyar krimi különböző korszakai között.

Török Lajos könyve ennek a jobbra megíratlan történetnek egy részletét akarja alaposabban körbejárni. Többször utal rá, hogy vannak a magyar kriminek irodalomtörténészei, kutatói, de egészen a közelmúltig túl sok komolyabb, összefoglaló munkát nem lehet felmutatni. Az alaplívek közé tartozik Kolozs Pál *Utazás Detektíviába*, Grób László *A magyar detektívregény fénykora* és Keszthelyi Tibor *A detektívtörténet anatómiája* című könyvei. Az utóbbi két évtizedből pedig Benyovszky Krisztián, Bényei Tamás, Kálai Sándor, Bánki Éva nevét érdemes említeni.

Nincs tehát túl nagy szakirodalma a magyar kriminek, kiaknázandó és nagy haszonnal kiaknázható terület, hiszen – ahogyan a szerző is utal rá – számos izgalmas leágazása van. Az előszót is ezzel kezdi: „A hazai tömegkultúra elmúlt száz esztendejének kutatásában a kultúratudomány elméleti vizsgálódásai mellett egyre jelentősebb a szerepe azoknak a törekvéseknek, amelyek a népszerű, ezen belül is a krimirodalom szövegarchívumának feltárására irányulnak.” (7). Vagyis a krimi kapcsán rögvest adódik a tömegkultúrával való számvetés lehetősége is, de ott vannak még a politikai, ideológiai és társadalomtörténeti tényezők is, melyeknek különös jelentősége van a Kádár-kori krimivel kapcsolatban. Sőt, ezek adják a fő *differentia specificáját*.

A könyv egyik fő célkitűzése éppen az, hogy számot vessen ezzel az örökséggel. Hiszen – ahogyan a szerző írja –, mind a közelmúltbeli, mind pedig a jelenkori recepció szűklátókörű, tájékozatlan a korszak krimiirodalmával kapcsolatban, és jobbára klisékre, előítéletekre támaszkodik. Holott „a politikai rezonáns szerepet képviselők (Szabó László, Berkesi András, Mág Bertalan, Mattyasovszky Jenő) mellett egyre meghatározóbbá válnak a detektívtörténet műfaji sémáit hasznosító, vagyis alapvetően a zsáner poétikai normái szerint munkálkodó szerzők, mint például Fülöp János, Kristóf Attila, Rubin Szilárd, Gyürk Sarolta” (10).

A koncepció tehát a Kádár-kori krimi rehabilitációja lenne, és a róla alkotható kép árnyalása. Ez nagyrészt sikerül, hiszen rengeteg információt kapunk számos olyan szerzőről és sorozatról, amelyek ma már kevésbé ismertek a nagyközönség előtt. Másrészt viszont jó lett volna még több szerzőt, művet bemutatni, akár a fenti listából is. Továbbá nemrégiben jelent meg Cserhádi Éva új krimije, melyben többek között Török Lajosnak is köszönetet mond, hogy felhívta a figyelmét mára már elfeledett szerzőkre, például Zsámboki Máriára, Horváth Juditra és Gyürk Saroltára. Jó lett volna róluk és műveik világáról is olvasni, már csak azért is, mert a könyvben elemzett szerzők kivétel nélkül férfiak. A kortárs krimiírók között viszont meglehetősen sok a nő, ezért is érdemes lett volna ezt a hagyományszálat is áttekinteni.

Török felhívja a figyelmet olyan sorozatokra is (Cserhádi ezért is köszönetet mond neki), melyekhez ma már hozzáférni is nehéz, nemhogy olvasni őket. Ilyenek a *Határőrök és belső karhatalmisták kiskönyvtára*, *Rendőrség kiskönyvtára*, *Belügyminisztérium kiskönyvtára*, *Határőrök kiskönyvtára*. Ahogyan írja, ezekre azért is fontos figyelni, mert a rezsím szócsöveként szolgáló krimik „vagy ezen sorozatok valamelyikében debütáltak, vagy ugyanezek narrációs sémáiból, politikai ellenségképeiből, bűnértelmezéseiből táplálkoztak” (13).

A bűnügyi irodalom viszonylag lassan tudott lábra kapni Magyarországon – ahogyan olvashatjuk – ennek egyik oka a politikai befolyás a másik pedig a Kádár-éra ízlésvilága. Fejes Endre állítja egy cikkében, hogy egy rendes szocialista országban nincs igazi tétje sem a gyilkosságnak sem pedig a rablásnak. Elvégre senkinek nincs akkora vagyona, hogy azért érdemes lenne kockáztatni. A „szocialista krimi” fából vaskarika: „a krimibe illő témák nem részei a szocializmusnak, a szocializmus bűnügyi diskurzusa pedig olyannyira felülről vezérelt és ellenőrzött, hogy kielégítetlenül hagyja a krimi fikcionalitása...” (17). A szocialista krimire jellemző, hogy a rendszer igazolásává, szócsövévé válik, ideológiai terheket hordoz, és a rendőrség mindig pozitív szerepet játszik.

Török a könyv második nagyobb fejezetében vázolja a politikai propaganda szerepét a Kádár-kori bűnügyi irodalomban: „a kor bűnügyi irodalmát a Kádár-rezsím politikai önértelmezése, egy militarizált Kelet-Nyugat ellentétre épülő hidegháborús retorika és a szocialista ideológia által uralt közösségi eszmények alakították át” (34). Azt írja, hogy az ekkor született bűnügyi történetek ellenségképekből táplálkoznak, és többnyire olyan szerzők jegyzik őket, akik az államvédelmi szervek állományába tartoztak – lásd Berkesi András, Mattyasovszky Jenő, Szabó László. Török azt állítja

továbbá, hogy az egész korszakban meghatározó volt a műfaj számára, hogy az egyes művek a kommunista ideológia képviselőjében kerültek be a kultúrába – vagyis a szocialista krimivel kapcsolatos előítéleteknek talán mégis van valami alapjuk, még ha a kép valóban árnyaltabb is, mint ahogyan ezt a közkeletű vélekedés tartja.

A korszak ideológiájának és önfelfogásának megfelelően a bűnügyi szál jellemzően a kémkedés, a kollaboráció körül bonyolódott. A nyugati kémszervezetek a szocialista világrendet fenyegetik, és igyekeznek túljárni a keleti blokk belügyi szerveinek az eszén, de természetesen ez nem sikerül nekik. Török rámutat, hogy ezek a belügyi füzetek oktató-nevelő célokat szolgáltak, könnyedebb formában igyekeztek ismeretanyagot átadni. Nagy szolgálat ez tőle, hogy fellelte és feldolgozta ezeket a füzeteket, már csak azért is, mert másnak vélhetően már nem kell, legalábbis nem hozta meg az olvasó kedvét hozzájuk.

Ahogy írja, ezek a művek arra a klisére épültek, hogy „a belügyi tisztikar különböző rendfokozatú tagjai párbeszéd közben felmondják az adott esetre alkalmazható kriminalisztikai leckéket, mégpedig úgy, hogy a magasabb rendfokozatú felettes tiszt kérdez vagy javasol, vagy tanácsokat ad, az alacsonyabb pedig válaszol, illetve el- vagy megfogadja előljárója útmutatásait” (38). Ez a watsonizálás magyar módra. Török ezután részletesebben elemez pár füzetecskét, melyek megerősítik az olvasót abban, hogy nem veszít túl sokat azzal, ha ezek olyan nehezen hozzáférhetők.

A krimi kanonizációját a politikai-ideológiai tényezőkön kívül azonban esztétikai okok is nehezítették. A rendes szocialista ember ugyanis nem olvas ponyvát, giccset, hanem csakis értékes, időtálló alkotásokkal pallérozza az elméjét. A krimi művészetlen, a valóság torz tükörképe – foglalja össze Török a korabeli kritikusok véleményét. Csakhogy – ahogyan ez általában lenni szokott – a befogadók nem törődtek a hivatalos, ideológiával átítatott szövegekkel, hanem amikor 1961-ben a Madách Kamarai Színház másorra tűzte az Agatha Christie művéből készült színpadi adaptációt, az *Egérfogót*, tódultak az előadásra. A rendszer aztán puhult, és a hatvanas évek végén sorra jelentek meg az *Albatrosz könyvek* és a *Fekete könyvek* darabjai.

Török a következő fejezetben olyan művekről ír szorosabb elemzéseket, melyek nem a politikailag-ideológiailag vezérelt darabok közé tartoznak. Például András László *A Laurentis-ügy* című regényéről, melyet már a korabeli kritika is nagyra értékelt. A könyv nem egyszerű krimi, hanem egy detektívregény kitalálásáról szól, mellyel egy kórházi ágyon fekvő irodalomtörténész, esztéta szórakoztatja magát. Egyszerre van szó tehát krimiről és a krimi írodásának folyamatáról, s mindezt egy külön vajszínű árnyalattal látja el az a tény, hogy ezt a bűnügyi történetet ugyan nem fogja olvasni senki, hiszen csak a kitalálójának a fejében létezik.

A következő fejezetben a Kádár-kori bűnregények kerülnek terítékre. Ez a műfaj a magyar olvasó számára Tar Sándor *Szürke galambja* óta ismerős, de Török azt firtatja, hogy már előtte is létezett-e ez a zsáner. Már csak azért is, mert maga a műfaj meghatározása sem teljesen egyértelmű. Benyovszky Krisztián a bűn lélektanát és pszichológiáját állítja középpontba, Bán Zoltán András a *hard-boiled* krimivel hozza kapcsolatba, melyben nem a rendőrség, hanem magánnyomozók derítik fel

a bűncselekményeket, vagyis magas a főhős „szabadságfoka”. Keresztesi József meghatározása szerint a bűnregényben fontos a társadalmi kontextus, vagyis a környezet hatásai, Kondor Vilmos szerint pedig a bűnelkövető motivációi a lényegesek ebben a műfajban. A négy vélemény szerint tehát „a szocializmus kori magyar krimiben a bűnregény műfaji előzményeinek nincs nyoma” (123). Így aztán Török is arra jut, hogy az általa elemzett művek a zsáner előzményeinek tekinthetők.

Az olvasó előtt a *Dögkeselyű* filmváltozata lehet ismert Cserhalmi György emlékeztető szerepével, de ennek az előzménye Munkácsi Miklós regénye. Török azokat a markereket keresi, melyek a könyvet a bűnregénnyel hozzák rokonságba. Ezt a főhős Simon személyiségvonásaiban találja meg: „szürke, hétköznapi ember, aki az őt ért sérelmek miatt a bűnelkövetés útjára lép; szabadságfoka viszonylag magas, hiszen a sérelmére elkövetett cselekedet okozójának megtalálása és megbüntetése érdekében a maga kezébe veszi a dolgok irányítását, s céljai érdekében a törvényesség útjáról való letérést választja.” (136).

A szocializmus kori krimi egyik legfontosabb szerzője Kristóf Attila, akinek a regényeire már nem jellemzők a Kádár-kor politikai-ideológiai kliséi, hanem azokat a műfaji mintázatokat követi, melyek egyáltalán elérhetőek voltak Magyarországon – ezt az elérhetőséget a már említett két világirodalmi sorozatban megjelent fordítások biztosították. Török szerint Kristóf Dér Ádám-történetei „a legizgalmasabb műfaji kísérletek közé tartoznak” (144). A *csónakázó gyilkos* című regényét elemzi alaposabban, és rámutat arra, hogy Kristófnál jóval kifinomultabb prózapoétikára bukkanhatunk, mint az átlagos szocialista kriminél, például maga a tájleírás is baljós hangulatot áraszt. A történet aztán a klasszikus krimi műfaji konvencióit követve jut el a gyilkosig.

A bűnregény után a magyar hard-boiledra is sor kerül, Szita György két regényét elemezve. Török itt is áttekinti a rendelkezésre álló szűkös magyar szakirodalmat, és ennek nyomán állapítja meg, hogy „hard-boiled a huszadik századi magyar bűnügyi irodalom hagyományában vagy nincs, vagy még nem találtuk meg” (159). De Török – csakúgy, mint a bűnregények esetében – ezúttal is rámutat két olyan regényre, melyek előzménynek tekinthetők. Szita egyik regénye a *Segédmunkában*, a másik a *Magánnyomozás*. Az utóbbi fiktív helyszínen játszódik, de felvonultatja a „bomlófélben levő szocialista Magyarország sajátos zsánerfiguráit, konfliktusait, emberképét és kiüresedett ideológiai szólamait” (161).

Az utolsó fejezet Mág Bertalanról szól, vagyis a kötet végén visszatérünk a szocialista krimi tipikus mintázataihoz. Ami egy kicsit meglepő, hiszen az olvasó logikailag nem erre számított volna, hogy a szocialista krimi egyik legismertebb képviselőjének különböző autobiográfiáiról kap egy összehasonlító elemzést, jöllehet ez sem teljesen érdektelen... Helyette izgalmasabb lett volna a fentebb már említett nőszerezőkről olvasni valamit, vagy arról, hogy a rendszerváltás után közvetlenül hogyan alakult a magyar krimi helyzete.

Török Lajos könyve átfogó, de az olvasó benyomása az lehet, hogy alkalmanként nem mindig követhető, szerteágazó, és többször is nekirugaszkodik egy témának.

Igaza van abban, hogy meglehetősen szűkös a rendelkezése álló szakirodalom, de sem Kolozs Pál, sem pedig Keszthelyi Tibor műve nem igazán tudományos szakmunka, inkább afféle esszék, ehhez képest pedig túl komoly pozíciót foglalnak el a könyvben. Ugyanakkor hálásak lehetünk Töröknek, hogy helyettünk is elolvasta a mára már feledésbe merült krimifüzetkéket, melyek sokat hozzáadnak a tudásunkhoz a szocialista krimiről. Ami – ahogyan a könyvből is kiderül –, sokkal izgalmasabb és sokszínűbb, mint ahogyan azt az egyszeri olvasó gondolta volna. Hiánypótló munkáról van tehát szó, s reméljük, hamarosan még többet olvashatunk a magyar krimi történetéről.

Kiadja az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet
A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató, Kecskeméti Gábor igazgató
A tördelési munkálatokat
az ELTE HTK TTI Tudományos Információs Osztálya végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelés: Hudecz Andrea
Borító: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

LITERATURA

„Ami a művek morális megítélésének alapját illeti, sokféle válasz van forgalomban a művészetfilozófiai szakirodalomban – mintegy leképezve ezzel a hétköznapi művészetértelmezői gyakorlatok és kritikai diskurzusok sokszínűségét.”

Bárány Tibor

„Míg Esterházynál az ironikus hipertrófia és a kedélyes modalitás, Spirónál a dokumentatív redukció és az érzelemmentes fogalmazás nyelvi fogásai működnek olyan elidegenítő effektusokként, amelyek a befogadót a történelemhez, a léthez [...] való egzisztenciális, morális viszonyainak, etikai alapvetéseinek átgondolására sarkallják.”

Szabó Gábor

„Két elnagyolt kép áll itt szemben egymással: azé a fordítóé, akinek számára a kanonikus irodalom fordítása öncélú tevékenység és művészi kiteljesedést jelent, valamint azé, aki a fizetéséért dolgozik (keményen), és a megrendelő igényeinek kiszolgálása során a »művészi« szempontokkal [...] kénytelen megalkudni.”

Józan Ildikó

„Etele figurájának másik ellentmondása táltosi szerepéből fakad. A terrorszervezet vezetőjeként azonosítja magát így [...], ám nemcsak az e szereppel hagyományosan összefüggő metafizikai képességei hiányoznak, de a samanizmussal és a táltosi szereppel kapcsolatos tudása mintha kizárólag az *István, a király*ből eredne.”

Melhardt Gergő